

УДК 340.1

Н.М. ОНИЩЕНКО,
доктор юридичних наук,
професор

КОНТРОЛЬ ЗА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДИХОТОМІЯ ВПЛИВУ

У статті обґрунтована необхідність врахування дихотомії прояву такого явища соціальної дійсності, як контроль. Зокрема, аналізуються три системи контролю (державний, громадський та міжнародний), їх роль у захисті прав, свобод і законних інтересів людини.

Ключові слова: контроль, дихотомія, права людини, свободи людини, законні інтереси людини, системи контролю.

Онищенко Н. Н. Контроль над обеспечением прав человека: дихотомия влияния

В статье обоснована необходимость учитывать дихотомию проявления такого явления социальной действительности, как контроль. В частности, анализируются три системы контроля (государственный, общественный и международный), их роль в защите прав, свобод и законных интересов человека.

Ключевые слова: контроль, дихотомия, права человека, свободы человека, законные интересы человека, системы контроля.

Onischenko N. M. Human Rights Control: The Dichotomy of Influence

The text of the article justifies the need to take into account the dichotomy of the manifestation of such a phenomenon of social reality as control. In particular, three control systems are analyzed (state, public and international), their role in the protection of human rights, freedoms and legitimate interests.

Key words: control, dichotomy, human rights, human freedom, legitimate human interests, control systems.

Феномен контролю, як і багато інших категорій загальнонаукового знання, вивчається різними сферами і напрямками наукових напрацювань. Контроль є предметом і об'єктом вивчення економічної науки, біології, медицини, математики тощо. Не є винятком і юриспруденція. Втім, зрозуміло, що в останній вивчаються ті властивості або функціональні особливості контролю, які притаманні саме цій галузі наукових пошуків і практики застосування.

Розглядаючи контекст вивчення контролю в юриспруденції, варто також виокремити такий підхід до його аналізу, який буде пов'язаний з дихотомією прояву, де дихотомія розглядається як «дуалізм», «подвоєність»¹.

Пропонуємо спинитися на цьому докладніше: контроль у традиційному розумінні та значенні, а також співвідношення категорій «контроль» і «свобода».

Стосовно першої складової нашого розгляду хочемо наголосити, що загальнотеоретичне осмислення категорії «контроль» або співвідношення терміно-понять «контроль» і «нагляд» щодо їх отождолення чи надання критеріїв їх відмінностей, як і виокремлення контролю в самостійну гілку влади, підстави для визнання та існування контрольної гілки влади тощо – питання, що, на жаль, не розглядалися саме щодо теоретичного осмислення й опрацювання. Отже, слід зауважити, що означена площина до недавнього часу у форматі теорії права та держави була наявною прогалиною. До певної міри, ця прогалина була подолана у монографії С.А. Косінова². На нашу думку, контроль з огляду історико-правової парадигми – це форма управління суспільством, що полягає у: а) встановленні певних поведінкових правил; б) їх відповідному закріпленні, що забезпечуватиме гласність і обізнаність з ними; в) необхідності їх дотримання щодо вимог суспільства в контексті легітимації органів публічної влади.

Після своєрідного дефініціарного осмислення категорії «контроль» хочемо зазначити, що за обсягом (інструментальний вимір) контроль може розглядатися, зокрема, як: державний контроль, громадський контроль і механізми міжнародного контролю. Щодо першої складової, то контроль у широкому сенсі є інститутом демократичним, оскільки демократія в широкому значенні – це контроль за реалізацією публічної влади в суспільстві. Практичний зріз усіх трьох видів контролю в демократичних правових системах охоплює функціональну здатність забезпечення прав, свобод і законних інтересів особистості, а отже: легітимність влади, що дієво захищає честь, гідність і права людини. Належний захист прав і свобод означає ефективність управління, оскільки влада в демократичному суспільстві зацікавлена в дієвому контролі з огляду на те, що це і є її легітимація.

Ще одним видом контролю є громадський. Передусім це контроль за перерозподілом соціального простору між державою та громадянським суспільством, висвітленням проблем, що виникають між державою і громадянами, а головне – контроль за відповідальністю правової держави перед громадянським суспільством. Отже, до деякої міри – це «контроль за контролюючими». Таким чином, можна простежити відповідну єдність між контролем державним і громадським щодо виконання соціальних завдань, ефективністю соціальної політики, а отже, дієвим захистом прав, свобод і законних інтересів громадян.

Стосовно третього виду контролю (міжнародний контроль) насамперед слід спинитися на системі міжнародних контрольних гарантій, їх наднаціональному рівні, що здійснюються наднаціональними інститутами. Особливе місце міжнародний контроль відіграє у галузі прав людини (міжнародна система захисту прав людини, європейські правозахисні механізми). Згідно зі ст. 67 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – Договір) Союз є простором свободи, безпеки та правосуддя, де встановлено засадничі права та різні правові системи. Європейська Рада визначає стратегічні настанови законодавчого й оперативного планування і контролю в межах простору свободи, безпеки та правосуддя (ст. 68 Договору)³. Крім цього, одним з суттєвих спрямувань такого контролю є контроль у сфері охорони здоров'я. Так, Союзові належить компетенція вживати дії, що підтримують контроль, координацію чи доповнюють дії держав-членів. Сферами таких заходів на європейському рівні є охорона та зміцнення здоров'я людини (ст. 6, п. «а»).

Також у Договорі зазначені пропозиції щодо охорони здоров'я, безпеки: «Комісія ґрунтуватиме дії на високому рівні захисту з урахуванням, зокрема, будь-якого новітнього розвитку на підставі наукових фактів» (ст. 14, п. 3). Слід також виокремити п. 8 цієї статті, що встановлює контрольні заходи щодо охорони здоров'я. Контрольні процедури цього Договору конкретизовані, зокрема, в Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. Особливу цікавість сьогодні викликає «право на цілісність особи – нове особистісне право, необхідність якого викликана науково-технічним прогресом, особливо в сфері медицини і біологічної науки» (ст. 2 Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р.) Це право включає поінформованість і згоду людини щодо застосування медичних препаратів, процедур, а також інших заходів у межах медицини і біології. Одним з трактувань цього розгляду є право людини на якісні медичні препарати.

На жаль, сьогодні в Україні ще непоодинокими є випадки продажу в аптечних мережах та кіосках ліків з невеликим терміном дії, «терміноне придатних» пігулок або проведення щеплень з простроченими вакцинами. Вважаємо за необхідне удосконалити чинне законодавство (Закон України «Про лікарські засоби», «Основи законодавства України про охорону здоров'я») в контексті контролю за продажем неякісних лікарських засобів⁴, а також запровадити дієвий контроль від якості медичних препаратів і процедур до виваженої цінової політики за них.

Таким, що заслуговує на пильну увагу, є використання міжнародного досвіду щодо заборони експериментів у сфері евгеніки, тобто штучного перетворення людської природи; заборона торгівлі органами і частинами людського тіла з метою одержання прибутку; заборона репродуктивного клонування людських істот тощо.

Наступна складова нашого розгляду є співвідношення категорій «контроль» і «свобода». Практичний зріз площини «контроль у демократичних правових системах» охоплює функціональну здатність забезпечення прав, свобод, і свободу індивіда, що й означає власне легітимність влади. Слід зазначити, що в умовах демократичної, правової держави відносини «особа – держава» зазнають суттєвих змін. Ці відносини не мають на меті забезпечити для однієї частини суспільства більший ступінь свободи, ніж для іншої; у цьому випадку необхідно вести мову про державну владу, що забезпечує умови свободи для всіх членів суспільства, всіх громадян держави. Свобода народу забезпечена лише тоді, коли народ дійсно організовує без будь-якого втручання союзи, збори, видає закони, обирає за власним волевиявленням усіх посадових осіб держави, яким доручається проведення в життя законів і демократичне управління на основі цих законів. Як відомо, повновладдя народу складається в умовах демократичної правової держави. У такій державі народ має всю повноту і верховенство влади. Органи влади, що створюються, підкорені народові, обираються і контролюються ним, що дуже важливо для подальшого розвитку демократичних правових систем. Таким чином, з політичної точки зору відносини соціальної справедливості, за яких тільки й можлива свобода людини, прямо залежать від сутності влади, дійсне народовладдя – від дійсної свободи особи: без одного немає іншого.

Права і свободи, встановлені демократичною державною владою, здійснюються в інтересах усіх громадян і кожної людини окремо.

Демократична державна влада – це постійний партнер особи, що самовдосконалюється. Вона – дієвий і активний прибічник свободи, фізичного, духовного і культурного розвитку людини. Причому, чим ширшими є політичні позиції, тим успішніше держава виконує соціальну функцію. Специфіка таких відносин полягає в тому, що значна їх частина регулюється правом.

Розглядаючи взаємозв'язок держави, права і свободи особи, необхідно зазначити, що існують права і свободи, які в жодному разі не повинні обмежуватися – це природні права і свободи людини. Основний зміст багатьох юридичних гарантій свободи особи полягає в забезпеченні необхідних умов для нормального життя, активної діяльності громадян у суспільстві.

Крім того, безумовно зрозуміло, що відносини соціальної справедливості в суспільстві відображають рівень свободи. Специфікою таких відносин є те, що вони здебільшого оформляються правом. Одним із напрямів впровадження ціннісного підходу до права є його розмежування на право в ідеалі, яке є виміром формальної та змістової свободи, і право, що фактично діє у певних просторово часових вимірах з метою правового регулювання та забезпечення свободи.

У такий спосіб хочемо зазначити, що, наприклад, ретельний або «не дуже ретельний», але все ж таки контроль за приватним і сімейним життям не є бажаним для жодного індивіда (захист від таких дій гарантує ст. 9 Хартії Європейського Союзу 2000 р.). Справа в тому, що кількість контролю, ще не означає якості нашого життя. Також зрозумілою є теза про те, що навряд чи збігаються позиції деталізації контрольних функцій, укрупнення контролюючих органів і забезпечення суспільного, у тому числі правового, порядку. Ще одним прикладом «надмірного контролювання», на нашу думку, є обмеження бажаючих здобути юридичну освіту. Справа в тому, що одним із змістових наповнень дієздатності людини є вільний вибір професійної діяльності. Тому деякі застереження щодо «перебільшеної кількості» юристів у державі є некоректними саме з огляду прав, забезпечення свобод та законних інтересів людини. Принаймні нікому не відомий нормативно правовий акт, який встановлював би необхідну кількість юристів на один квадратний метр площі, кількість юристів у маленькому містечку або у великому місті. Навряд чи такий акт з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних показників може взагалі з'явитися. Зрозуміло, що ринкові відносини передбачають добросовісну конкуренцію, тому вищі заклади освіти, які не пропонують змістовних, «на рівні» знань, доволі швидко припиняють своє існування.

Насамкінець зазначимо: всі три системи контролю (державний, громадський, та міжнародний) поєднані спільними функціями, мають спільний знаменник – захист прав, свобод і законних інтересів людини. Тому контроль у демократичних державах – це «засіб планування і забезпечення» для людини, а не над нею і проти неї, враховуючи необхідність перетворення декларативного положення: «людина є вищою соціальною цінністю» у реальний, захищений правом конституційно-правовий принцип.

1. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : навч. книга «Богдан», 2005. – С. 226. 2. Косінов С. А. Контроль у демократичній державі : монографія / Харків : Право, 2015. – 360 с. 3. Конституційні акти Європейського Союзу (в ред. Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенка; за заг. ред. Г. Друзенка. – Київ : К.І.С., 2010. 536 с. 4. Експерт рассказала об опасности просроченных лекарств. URL : <http://112.ua/obshchestvo/ekspert-rasskazala-ob-opasnosti-prosrochennyh-lekarstv-361725.html>.

References

1. Kunch Z.I. Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy. – Ternopil : Navchalna knyha «Bohdan», 2005. – S. 226. 2. Kosinov S. A. Kontrol u demokratychnii derzhavi: monohrafiia / S.A. Kosinov. – Kharkiv : Pravo, 2015. – 360 s. 3. Konstytutsiini akty Yevropeiskoho Soiuzu (v red. Lisabonskoho dohovoru) / per. Hennadiia Druzenka ta Svitlany Druzenko; za zah. red. Hennadiia Druzenka. – Kyiv : «K.I.S.», 2010. – 536 s. 4. Ekspert rasskazala ob opasnosti prosrochennykh lekarstv. – URL : <http://112.ua/obshchestvo/ekspert-rasskazala-ob-opasnosti-prosrochennyh-lekarstv-361725.html>.

Onischenko N.M. Human Rights Control: The Dichotomy of Influence.

The article justifies the need to take into account the dichotomy of the manifestation of such a phenomenon of social reality as control. In particular, three control systems are analyzed (state, public and international), their role in the protection of human rights, freedoms and legitimate interests. According to the first component, it should be noted that control in the broadest sense is an institution of democracy, because democracy in the broad sense is the control over the implementation of public authority in society. Another type of control is public. First of all, it is a control over the redistribution of social space between the state and civil society, coverage of the problems that arise between the state and citizens, and, most importantly, control over the responsibility of the law state to civil society. Regarding the third type of control (international control), first of all, one should dwell on the system of international control guarantees, their supranational level, carried out by supranational institutions. The next part of the review in the article is the relationship between the categories «control» and «freedom». The practical aspect of the plane of implementation of control in democratic legal systems covers the functional ability to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of the individual, and means, in fact, the legitimacy of power.

Freedom of the people is ensured only when the people actually organize, without any interference, unions, assemblies, issue laws, elect by their own will all state officials who are charged with enforcing laws and democratic government on the basis of these laws. Thus, we want to note that, for example, careful or «not very careful», but still control over private and family life, is not desirable for any individual.

The article also emphasizes that social justice relationships in society reflect a level of freedom. The specificity of such a relationship is that they are basically legalized. In addition, it is substantiated that the quantity of control does not mean the quality of our life. In this regard, it is indicated that the positions of the detailing of control functions, the consolidation of regulatory bodies and the provision of public, including legal order, are unlikely to coincide. Another example of «excessive control», in our opinion, is the restriction of those who want to get a legal education. The fact is that one of the content of a person's legal capacity is the free choice of professional activity. Therefore, some warnings regarding the «exaggerated number» of lawyers in the state are incorrect precisely in the context of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of a person.

Key words: control, dichotomy, human rights, human freedom, legitimate human interests, control systems.